

Meri Heinonen

Kruunu ja huntu – ainutlaatuinen näyttely keskiajan luostaritaiteesta

Jos Dan Brown olisi vierailut Bonnissa *Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland*issa 19.3.-3.7.2005 esillä olleessa *Krone und Schleier* (Kruunu ja huntu) -näyttelyssä ennen Da Vinci -koodin kirjoittamista, hän olisi todennäköisesti lisännyt kirjaansa kuvauksen Mestari Heinrichin Jeesusta ja Johannesta esittävästä puuveistoksesta. Tässä lähes luonnollisenkokoisessa teoksessa nuori, parraton ja kultakiharainen Johannes nojaa hellästi päätään Kristuksen rintaan. Jeesus on kietonut käsivartensa Johanneksen ympärille ja pitää toisessa kädessään tämän kättä.

Brownin intoa nähdä myös tämä Johannes naisellisena hahmona olisi todennäköisesti lisännyt tietoa siitä, että kuvatyyppejä oli suosittu juuri naisten yhteisöissä. Lisäksi monet sydän- ja myöhäiskeskiajan naisyhteisöt samaistivat itsensä Johannekseen, joka levätessään Jeesuksen rinnalla oli tullut välittömästi osalliseksi jumalallisesta totuudesta.

Jeesusta ja Johannesta esittävä veistos oli kuitenkin vain yksi niistä sadoista esineistä, joiden avulla viime vuonna esiteltiin keskiajan esineellistä kulttuuria ja uskonnollisten naisten visuaalista ympäristöä. Bonnin näyttely oli toinen puoli *Kruunu ja huntu* -kokonaisuudesta, johon oli kerätty naisyhteisöissä käytettyjä ja tuotettuja esineitä yli 150 kokoelmasta.

Bonnin näyttelyssä keskityttiin vuosien 1200 ja 1500 väliseen aikaan, kun taas näyttelyn toisessa osassa Essenin *Ruhrlandsmuseum*issa esillä olleet esineet sijoittuivat vuosiin 500-1200. Näyttelystä julkaistiin myös kirja, joka sisältää kymmenen aihepiiriin liittyvää artikkelia sekä kuvat ja selitykset kaikista näytteillä olleista esineistä. Keskityn tässä lyhyessä esittelyssä lähinnä Bonnin näyttelyyn.

Näyttelykokonaisuuden sekä kirjan alaotsikko *Kunst aus Mittelalterlichen Frauenklöstern* voidaan käänntää suomeksi muotoon "Taidetta keskiajan naisluostareista". Tämä käänntös kuitenkin kadottaa *Kunst*-sanan kahtalaisen merkityksen, joka korostuu keskiajan 'taiteen' kohdalla. Kyse on siis taiteesta, mutta myös taidosta ja taidolla tehdystä. Näyttelyn esineiden tarkasteleminen yksinomaan taideteoksina ei tee niille oikeutta ja toisaalta ajatus taiteesta modernissa mielessä rajaa osan esineistä määrittelyn ulkopuolelle.

Krone und Schleier -näyttelyn pääkoordinaattorina toiminut amerikkalainen taidehistorioitsija Jeffrey F. Hamburger on tullut kuuluisaksi nimenomaan naisten uskonnolliseen taiteen ja visuaalisen kulttuurin tutkijana. Hän on kirjoissaan *Rothschild Canticles. Art and Mysticism in Flandes and the Rhineland ca. 1300* (1990), *Visual and the Visionary. Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany* (1998) sekä erityisesti teoksessaan *Nuns as Artist. The Visual Culture of a Medieval Convent* (1996) kiinnittänyt huomiota naisyhteisöiden käyttötaieteeseen ja siihen kuvalliseen ilmeeseen ja ilmaisuun, joka on rakentunut niin erilaisista tiloista, veistoksista, maalauksista, tekstiileistä kuin kirjojen kuvituksista. Hamburger on myös pyrkinyt palauttamaan tutkimuksen piiriin naisten tuottamat ja usein naiiveiksi ja kehittymättömiksi tuomitut esittämisen muodot kuten taidokkaat tekstiilien kirjontatyöt.

Krone und Schleier -näyttelykokonaisuus oli historiallinen jo yksin siitä syystä, että se oli ensimmäinen laaja katsaus taiteeseen, jonka ympäröiminä uskonnollista elämää viettävät naiset elivät. Kaikki näytteillä olleet maalaukset, veistokset, astiat, tekstiilit ja kirjat oli tehty naisten tarpeisiin tai naisten toimesta. Vaikka esimerkiksi maalausten tai veistosten valmistaminen ei yleensä kuulunut keskiajalla naisten maailmaan, osallistuivat naiset luostareissa esimerkiksi kirjojen tuotantoon kirjoittamalla, kopioimalla ja kuvittamalla teoksia. He tekivät myös käsitöitä, joissa toistuivat samat teemat kuin ajan muussakin taiteessa. Tämä onkin yksi Jeffrey Hamburgerin keskeisistä huomioista. Siitä huolimatta, että naisten taide ei välttämättä seurannut samoja esittämisen muotoja kuin aikakauden muu kuvallinen ilmaisu, se toisti samoja aiheita.

Kunnioitettava oli myös näyttelyn pyrkimys tarkastella tätä taidetta sen alkuperäisessä kontekstissa ja antaa esineille niitä merkityksiä, joita ne satoja vuosia sitten kantoivat. Keskiaikaisissa uskonnollisissa yhteisöissä taide ei ollut taidetta taiteen vuoksi eikä sitä tehty yksioikoisesti Jumalan kunniaksi. Sillä oli yleensä selkeä ja käytännöllinen tarkoitus. Sen tuli ohjata ihmisiä muistelemaan Kristuksen elämää ja kärsimyksiä sekä jäljittelemään häntä tai pyhimyksiä.

Bonnin näyttely oli jaettu kahdeksaan osaan uskonnollisille yhteisöille ominaisten tilojen mukaan. Esineet oli pyritty sijoittamaan sellaisiin kokonaisuuksiin, joissa ne keskiajalla todennäköisesti esiintyivät. Näytteilleasettajat halusivat esineiden kommunikoivan keskenään, mutta yksi olennainen elementti näyttelystä uupui. Kliininen näyttelyhalli ei voinut korvata keskiaikaisia tiloja kuten kirkkoa tai luostarin eri osia, vaikka nämä tilat toimivatkin näyttelyn rytmittäjinä ja asettelun jäsentäjinä.

Eryteisesti nunnien elämään liittyi tiukka klausuuri eli eristäytyminen ulkomaailmasta. Tästä syystä osa luostareiden tiloista oli tarkasti rajattu muusta maailmasta, kun taas osaan oli jo käytännön syistä pääsy myös muilla ihmisillä. Erottelua kuvaa hyvin kirkkotilan jakaminen ulompaan ja sisempään kirkkoon (*aussere* ja *innere Kirche*). Ulompi tila oli avoin maallikoille, kun taas sisempään, eli niin sanottuun nunnakuoriin, oli pääsy ainoastaan nunnilla ja siellä suoritettiin päivittäiset hetkipalvelukset.

Kaikkein yksityisintä aluetta luostareissa edustivat nunnien omat kammiot, jotka oli varattu nukkumisen ohella yksityiseen mietiskelyyn ja rukouksiin. Ainoastaan nunnille varattuja tiloja olivat myös esimerkiksi kapitulisali, eli eräänlainen kokoustila, jossa voitiin myös opiskella ja tehdä katumusharjoituksia sekä refektorio eli ruokasali. Sen sijaan vierastalo tarjosi mahdollisuuden tavata myös luostariyhteisön ulkopuolisia ihmisiä.

Kruunu ja huntu -näyttely osoittaa miten myös esineet heijastelevat jakoa luostarin sisäiseen ja ulkoiseen maailmaan. Kaikille avoimessa kirkkotilassa oli esillä teoksia, joita esimerkiksi luostariin siirtyneen naisen omaiset olivat lahjoittaneet ja joihin oli kuvattu lahjoittaja tai sisällytetty viittaus kyseessä olevaan yhteisöön. Näiden teosten tarkoituksena oli toki uskonnollisten tunteiden herättäminen, mutta ne toimivat myös todisteena lahjoittajansa vauraudesta ja niiden ensisijaisena yleisönä olivat maallikot. Ne myös levittivät tietoa yhteisöstä ja sen hurskaista jäsenistä.

Toisaalta esimerkiksi pääsiäiseen liittyvät kulkueet ja näytelmät ja niissä käytetyt kulttiesineet yhdistivät maallikoita ja nunnia. Aasilla ratsastava Jeesus, joka on sijoitettu pyörien päälle heijastelee pääsiäistapahtumien visualisointia samoin kuin Jeesusta esittävä puuveistos, joka liikutettavien käsien ansiosta oli mahdollista asettaa sekä ristille että hautaan. Nämä kristillisen uskon kannalta keskeiset tapahtumat pyrittiin esittämään mahdollisimman konkreettisesti niin maallikoille kuin uskonnolliseen elämään sitoutuneille nunnillekin. Joka vuosi Kristus naulittiin ristiin, hänet haudattiin ja hän nousi kuolleista ilmestyen seurakunnalle ehtoollisessa.

Sisemmissä tiloissa taideteosten ja pyhien esineiden ensisijaisena tarkoituksena oli ohjata uskonnollisten naisten hartauselämää, ei niinkään julistaa lahjoittajan anteliaisuutta tai mahtia. Kristuksen ristinkuolema ja hänen kipujensa muistelu ja jäljittely oli keskeisessä asemassa sydän- ja myöhäiskeskiajan kulttuurissa, mikä näkyy myös luostarien esinemaailmassa. Kristuksen kärsimyksen kuvasto toistuu maalausten ja veistosten ohella kirkkotekstiileissä, ehtoollisastioissa ja kirjojen kuvituksessa. Kuvien mietiskelyyn liittyi usein myös rituaalinen itsensä kuritus, josta kertovat näyttelyssä esillä olleet pienet raipat.

Oman kammion rauhassa käytettiin myös "taskukokoisia" maalauksia, veistoksia sekä kirjoja innoittamaan rukouksia. *Kruunu ja huntu* -näyttelyssä tietotekniikka todella palveli näyttelyn kävijää, sillä pieniä rukouskirjoja oli mahdollista selailta digitaalisesti. Toisin kuin perinteisessä näyttelyssä museokävijä saattoi nähdä

kirjasta muutakin kuin yhden valitun aukeaman ja pysähtyä pohtimaan esimerkiksi kuvan ja tekstin yhteyttä lukiessaan nunnille tarkoitettua materiaalia.

Kristuksen kärsimysten muistelu ja sen fyysinenkin jäljittely olivat yleisiä niin miesten kuin naisten yhteisöissä. Sen sijaan Jeesuksen syntymään ja lapsuuteen liittyvien teemojen mietiskely näyttää olleen naisille ominainen hartausharjoittamisen muoto. Maria ja Jeesus-lapsi esiintyivät erilaisissa kuvayhteyksissä lähes yhtä usein kuin ristiinnaulittu tai kärsivä Kristus.

Naisyhteisöissä käytettyjä hartausvälineitä olivat muun muassa pienet vuoteet joihin oli mahdollista sijoittaa Jeesus-vauva. Samoin juuri naisluostareita varten valmistettiin Mariaa ja Jeesusta esittäviä puuveistoksia, joita voitiin pukea ja koristella juhlapyhien mukaan. Mariaa ja Jeesusta esittävät veistokset usein myös konkretisoivat äidin ja lapsen läheisyyttä kuvaamalla esimerkiksi imetystä.

Toki myös keskiajalla miehet kirjoittivat Jeesuksen lapsuudesta ja esimerkiksi joulu ja Jeesuksen syntymä liitettiin dominikaanisaarnaajien teksteissä historiallisen tapahtuman ohella ajatukseen, jonka mukaan Jeesus syntyy yhä uudelleen uskovan sielussa. Naisyhteisöissä tätä samaa ajatusta kuitenkin mietiskeltiin konkreettisten esineiden kuten Jeesus-veistosten ja pienten kehtojen avulla. Nämä esineet myös innoittivat mystisiä kokemuksia, sillä esimerkiksi Jeesus-veistoksen muuttuminen eläväksi lapseksi on teema, joka esiintyy taajaan naisten mystisiä kokemuksia kuvaavissa teksteissä.

Kruunu ja huntu -näyttely sekä aiheesta koottu kirja esittelevät hyvin kauniita ja herkkiä esineitä ja toisinaan myös tavattoman verisiä ja ruumiillisia kuvia. Ne muistuttavat ajasta, jolloin ihmisen kokemusmaailmaa ohjaavien erilaisten aistiärsykkeiden määrä oli nykyistä rajatumpi ja ehkä siksi myös tehokkaampi.

Krone und Schleier -näyttely oli minulle hyvin konkreettinen katsaus siihen maailmaan, jonka tunsin ensisijassa keskiaikaisten tekstien välityksellä. Samalla se myös konkretisoi monet niistä teeseistä, joihin olin tutkimuskirjallisuudessa

törmännyt. Varsin monet näyttelyesineet saattoivat olla tuttuja keskiajan taidetta tai uskonnollista elämää käsittelevien teosten kuvituksista, mutta tästä huolimatta tai kenties juuri tästä syystä näiden teosten - esimerkiksi alussa kuvatun Johannesta ja Jeesusta esittävän patsaan - kohtaaminen oli erityisen vaikuttavaa. Kirjassa oleva kuva ei koskaan voi antaa samaa tunnetta kuin ihmisen kokoinen veistos. Esimerkiksi begiiniyhteisöiden taidetta tutkineen Joanna Zieglerin argumentit, joiden mukaan plastiset veistokset antoivat katsomisen ohella hartaudenharjoittajalle mahdollisuuden koskettamiseen tehden esimerkiksi Kristuksen ristinkuolemasta konkreettisemmän, tulivat tosiksi näyttelykokonaisuuden edetessä.

Lisätietoja näyttelystä:

<http://www.krone-und-schleier.de/>

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti joka viimeistelee väitöskirjatutkimustaan Turun yliopiston historian laitoksella.